

УДК 330.341.1:338.432(477)

Шпикуляк О.Г.

доктор економічних наук, професор,
Вінницький національний аграрний університет

Грицаєнко М.І.

кандидат економічних наук,
Таврійський державний агротехнологічний університет

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

DEVELOPMENT INSTITUTES OF INNOVATION IN AGRICULTURE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано підходи до трактування сутності поняття «інститут», означені інститути-функції, інститути-правила, інститути – організаційні одиниці інноваційного забезпечення аграрної сфери, а також розроблені концептуальні засади їх розвитку, які витікають із довгострокової мети, завдань та умов їх реалізації.

Ключові слова: інститут, інноваційна діяльність, інститути-функції, інститути-правила, інститути – організаційні одиниці.

АННОТАЦІЯ

В статье проанализированы подходы к трактовке сущности понятия «институт», указаны институты-функции, институты-правила, институты – организационные единицы инновационного обеспечения аграрной сферы, а также разработаны концептуальные основы их развития, вытекающие из долгосрочной цели, задач и условий их реализации.

Ключевые слова: институт, инновационная деятельность, институты-функции, институты-правила, институты – организационные единицы.

ANNOTATION

In the article the approaches to the interpretation of the essence of the concept of «institution», these institutions function, institutions rules, institutions organizational units of innovation for the agricultural sector, as well as developed conceptual basis of their development arising from long-term goals, objectives and conditions of their implementation.

Keywords: Institute, innovative activity, institutions function, institutes rules, institutions organizational units.

Постановка проблеми. Виникнення і поглиблення проблем аграрної сфери значною мірою спричинено недостатнім розвитком інноваційної діяльності, її неадаптованістю до інституційного ринкового середовища, що призводить до нераціонального використання природних ресурсів, низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, зниження адаптивності суб'єктів внутрішнього продовольчого ринку до мінливого зовнішнього середовища. У цьому контексті невідкладним вбачається пошук ефективних шляхів розвитку інститутів інноваційної діяльності, орієнтованих на сучасні виклики глобального агропродовольчого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних

та практичних засад розвитку відносин економіки і соціуму належить великій когорті вчених: зарубіжних – Дж. Бюкенену, Т. Веблену, О. Вільямсону, Дж. Коммонсу, Р. Коузу, У. Мітчеллу, Дж. Нешу, Д. Нортю, Г. Саймону, Л. Твено, Дж. Ходжсону; вітчизняних – Ю. Губені, О. Гусаку, М. Данько, М. Жуку, О. Іншакову, Л. Курило, О. Лузану, М. Маліку, В. Рябоконю, С. Тивончуку, І. Федуну, Д. Фролову та іншим. Однак проведені дослідження з інституційних питань не можна вважати завершеними. Недостатньо розроблені підходи щодо формування ефективних інститутів розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері, що зумовило вибір мети наукового дослідження.

Постановка завдання. Головним завданням статті є означення інститутів інноваційного забезпечення аграрного виробництва, а також розробка концептуальних засад їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складовою загальної концепції інноваційного розвитку економіки України є концепція інноваційної діяльності в аграрній сфері, яку, на наш погляд, можна визначити як систему

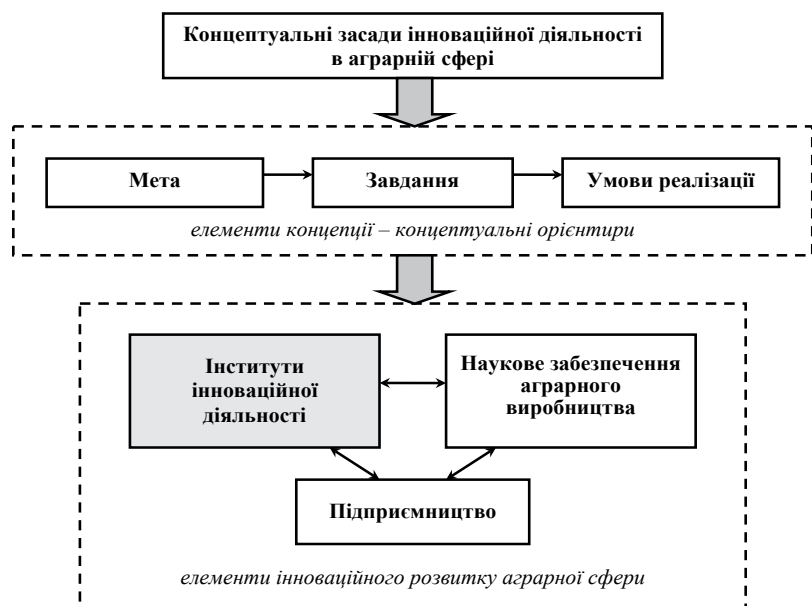

Рис. 1. Складові концептуальних засад інноваційної діяльності в аграрній сфері

Сформовано за результатами проведених досліджень

концептуальних засад, що витікають з довгострокової мети, а також завдань та умов їх реалізації, спрямованих на головні елементи інноваційного розвитку аграрної сфери – інститути інноваційної діяльності, наукове забезпечення аграрного виробництва, підприємництво, як джерело інноваційної діяльності (рис. 1).

Для розробки концептуальних засад розвитку інститутів інноваційної діяльності в аграрній сфері необхідно визначити сутність поняття «інститут».

Вважаємо, що із-за нюансів перекладу з англійської мови слова «institution» виникло розмежування понять «інституція» та «інститут», внаслідок чого вони вживаються як синоніми, їх тлумачення є досить широким і не надто чітким. Так, відповідно до перекладу з англійської мови економічної праці Д. Норта, інституції – «це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище, ... визначають та обмежують сукупність варіантів вибору для індивідів» [7, с. 11-12]. Водночас Дж.М. Ходжсон наголошує, що «інститути – стійкі системи суспільних правил і звичаїв, які структурують соціальні взаємодії» [15]. При цьому Губені Ю. вважає, що «інституції – це сукупність діючих правових норм, звичаїв, традицій, стійких уявлень та оформлених або неформалізованих організаційних утворень і механізми їх функціонування, співпраці та взаємовідносин» [1, с. 95], О. Іншаков і Д. Фролов визначають, що «інституції – це соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного розподілу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків» [4].

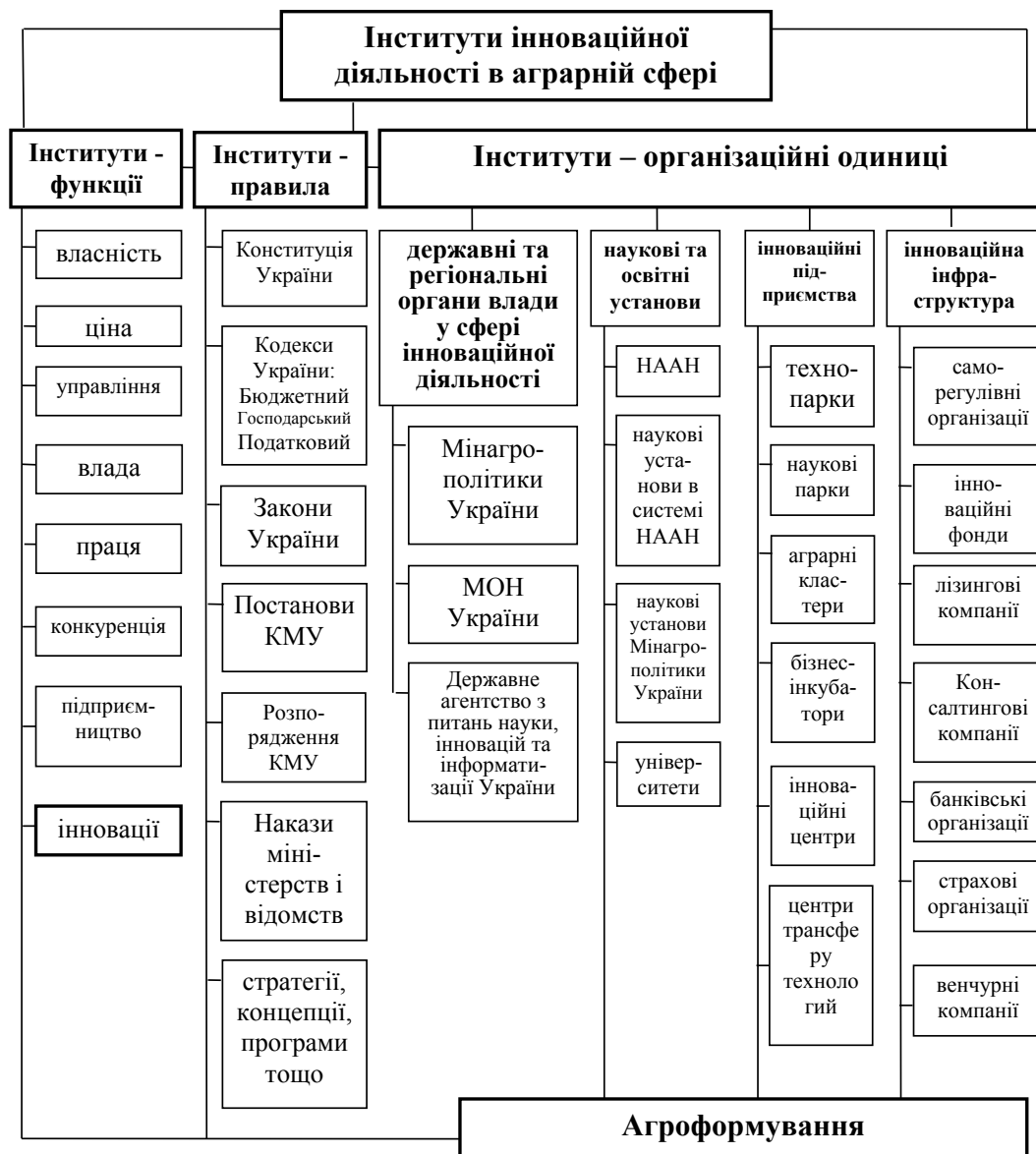

Рис. 2. Інститути інноваційної діяльності в аграрній сфері

Сформовано за результатами проведених досліджень

При визначенні сутності поняття «інститут» об'єднуємо елементи, які консолідують і спрямовують взаємодії індивідів в економіці – інститути-функції, інститути-правила та інститути – організаційні одиниці (рис. 2).

До інститутів-функцій належать власність, ціна, управління, влада, праця, конкуренція, підприємництво та інновації. Інститути-правила представлені сучасною нормативно-правовою базою України стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності, а саме: Конституція України, Кодекси України, Закони України, Укази Президента України, підзаконні акти у вигляді постанов Уряду, наказів і розпоряджень центральних органів виконавчої влади тощо, які визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в країні, а також форми стимулювання державою інноваційних процесів. Інститути як організаційні одиниці умовно можна поділити на чотири основні групи: державні та регіональні органи влади у сфері інноваційної діяльності, наукові та освітні установи, інноваційні підприємства, інноваційну інфраструктуру.

Прискоренню інноваційних процесів, більш швидкому засвоєнню суспільством результатів інноваційної діяльності та комерційному успіхові всіх її учасників сприятиме розбудова інститутів інноваційної діяльності. Досвід економічно розвинутих країн підтверджує, що еволюційний процес в інноваційній діяльності відбувається саме через інститути, які сприяють модернізації, структурній перебудові та розвитку підприємництва як джерела інноваційної діяльності, а також науки як джерела інноваційного продукту.

Основоположні інститути, що формують інституційне середовище, на жаль, не виконують ролі стабілізаторів і каталізаторів розвитку інноваційної діяльності аграрного виробництва. Інституційне середовище є суперечливим, що проявляється у відсутності високотехнологічного виробництва, повільному розвитку ринкової інфраструктури, поглибленні соціально-економічних проблем сільських територій. На це вказують результати соціологічного анкетного опитування, яке було проведено з метою ідентифікації проблем розвитку та визначення напрямків забезпечення ефективної інноваційної діяльності в аграрній сфері Запорізької області. В якості респондентів виступали керівники та спеціалісти 104 сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, в тому числі 11 господарських товариств (10,6%), 12 приватних підприємств (11,5%), 67 фермерських господарств (64,4%), 4 виробничих сільськогосподарських кооперативи (3,9%), 6 сільськогосподарських підприємств інших форм господарювання (5,8%), 4 державних підприємства (3,9%). Статистичні характеристики вибіркової сукупності свідчать про те, що вона є репрезентативною:

безповторна вибірка з ймовірністю в 0,954 забезпечує помилку 9,4% (звичайна надійність припускає до 10%), тобто отримані данні достатньо об'єктивно відображають проблеми інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Запорізької області.

Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері, за умови можливості обирати більше одного заходу, відбувся таким чином: найбільша питома вага відповідей респондентів приходилась на вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності (80,8%) та вдосконалення законодавчої бази (76,0%), найменша – на покращення діяльності інформаційно-консультаційної служби (32,7%) та інші заходи (13,5%) (рис. 3).

При цьому господарські товариства в 90,9% відповідей відмітили вдосконалення законодавчої бази, в 63,6% – вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності; приватні підприємства також віддали перевагу вдосконаленню законодавчої бази (75,0% відповідей) та інституційного середовища інноваційної діяльності (66,7%); респонденти фермерських господарств в більшості відповідей (86,6%) вказали вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності; виробничі кооперативи в 100,0% відповідей вказали необхідність вдосконалення законодавчої бази, економічного стимулювання інноваційної діяльності та вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності; підприємства інших форм господарювання в 66,7% відповідей відмітили необхідність вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності, державні підприємства в 100,0% відповідей вказали на економічне стимулювання інноваційної діяльності.

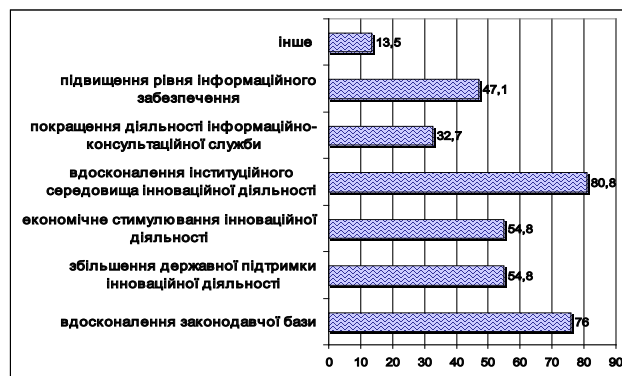

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері, %

Складено на основі опитування, проведеного серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Відповіді респондентів щодо інноваційних підприємств, створення та функціонування яких сприятиме більш широкому впровадженню інновацій в аграрній сфері, розподі-

дилися таким чином: за науковий парк висловилося 27,9% респондентів, за регіональний інноваційний кластер – відповідно, 23,1%, за інноваційний центр – 15,4%. Меншу зацікавленість респонденти виявили до центру трансферу технологій, технологічного парку та інноваційного бізнес-інкубатору – відповідно 10,6%, 9,6% та 5,8%. Вагалися з відповідями 5 респондентів, або 4,8% (рис. 4).

Проведене анкетне опитування керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області виявило можливі напрями забезпечення розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері.

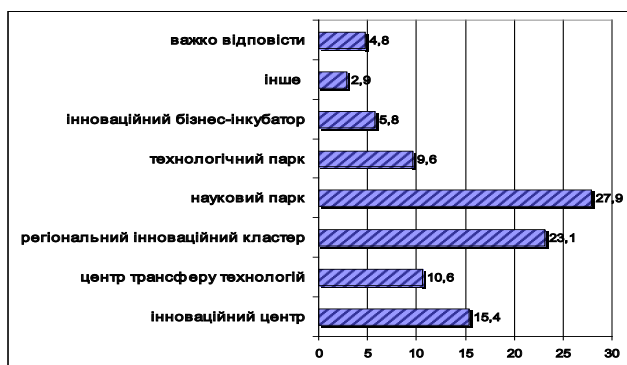

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо суб'єктів інноваційної інфраструктури, які сприятимуть впровадженню інновацій в аграрній сфері, %

Складено на основі опитування, проведеного серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Підтримуємо їхню думку про те, що вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності в аграрній сфері шляхом створення наукового парку або регіонального інноваційного кластера дозволить ефективно поєднати науку, освіту та виробництво, сприятиме створенню інноваційного продукту, використанню і комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок, що зумовить випуск на ринок інноваційної продукції – нових конкурентоспроможних товарів і послуг, що призведе до підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств регіону.

Нами розроблені концептуальні засади розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері стосовно одного з головних її елементів – інститутів (рис. 5). Для досягнення мети – розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування відповідних інститутів – необхідно поступово розвивати інститути-функції, інститути-правила, а також інститути-організаційні одиниці.

Розвиток інститутів-функцій передбачає, в першу чергу, вдосконалення відносин щодо власності, ціноутворення, управління, влади, праці. При цьому вдосконалення відносин

власності потребує всебічного врегулювання питань доступу до відповідних ресурсів, упорядкування відносин між окремими агентами або суб'єктами правового поля. Особливої уваги заслуговують земельні відносини, захист прав орендодавців та орендарів.

Подальший розвиток відносин щодо ціни та ціноутворення передбачає підтримку паритету цін на сільськогосподарську продукцію, а також на продукцію промисловості, яка споживається у сільському господарстві. Для цього необхідно ширше застосовувати агропромислову інтеграцію, де розподіл прибутку між сільгоспвиробниками, переробними та торговельними підприємствами здійснюється за кінцевим результатом.

Ціна в сільському господарстві, як і в інших галузях матеріального виробництва, повинна відшкодовувати середньогалузеві витрати, а також забезпечувати прибуток, достатній для розширеного відтворення та вирішення соціальних питань, тому ціноутворення на сільськогосподарську продукцію повинно відбуватися на основі показника норми прибутку до всього авансованого капіталу, який враховуватиме термін його обороту, а також вартість землі. Вважаємо, що вартість землі необхідно встановлювати на основі витрат на її відтворення.

Крім цього, актуальним питанням відносин ціни та ціноутворення залишається використання державою механізму заставних цін на сільськогосподарську продукцію, які можуть стати в Україні дієвим стимулом для виробництва якісної продукції, ефективно допомагати в подоланні негативного впливу сезонних і кон'юнктурних коливань цін на ринку, сприяти стабілізації отримання прибутку.

Тій же меті слугуватиме поступове скорочення переліку об'єктів державного цінового регулювання і способів адміністративного регулювання цін, переходу до регулювання обсягів виробництва (на основі продуктових балансів) із залученням саморегулювальних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників та використанням механізму проведення товарних і фінансових інтервенцій [11].

Вдосконалення управління передбачає раціональне поєднання державного та недержавного регулювання аграрного сектору та розвитку сільських територій, створення інформаційної системи для оперативних та якісних підготовки, прийняття, реалізації та корекції управлінських рішень на різних рівнях (місцевому, національному, глобальному), формування відповідної державної кадрової політики в галузі (модернізація системи підготовки і перепідготовки управлінських кадрів, фахівців, науковців), яка відповідає вимогам глобалізації, а саме євроінтеграційній орієнтації України та її членству в світовій організації торгівлі. Особливої уваги заслуговує створенні правових, економічних і організаційних умов для розвитку та ефективного функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної

політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки як основи реалізації такої державної політики [2].

Реформування влади потребує удосконалення структурної та функціональної побудови системи Міністерства аграрної політики та продовольства України, обласних управлінь агропромислового розвитку та районних управлінь сільського господарства і продовольства шляхом реформування й координації у сфері раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, зовнішньоекономічної діяльності, інвестування та інноваційної діяльності, координації діяльності інших

органів державної влади в питаннях розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного ринку.

Покращення відносин відносно праці передбачає поєднання заходів державного, регіонального та місцевого рівнів в єдину систему регулювання ринку праці; прийняття програми забезпечення зайнятості в сільській місцевості, яка включає розвиток на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічну допомогу розвитку приватної власності; житлове будівництво; розвиток сільського господарства і раціональне природокористування в сільській місцевості; працевлаштування грома-

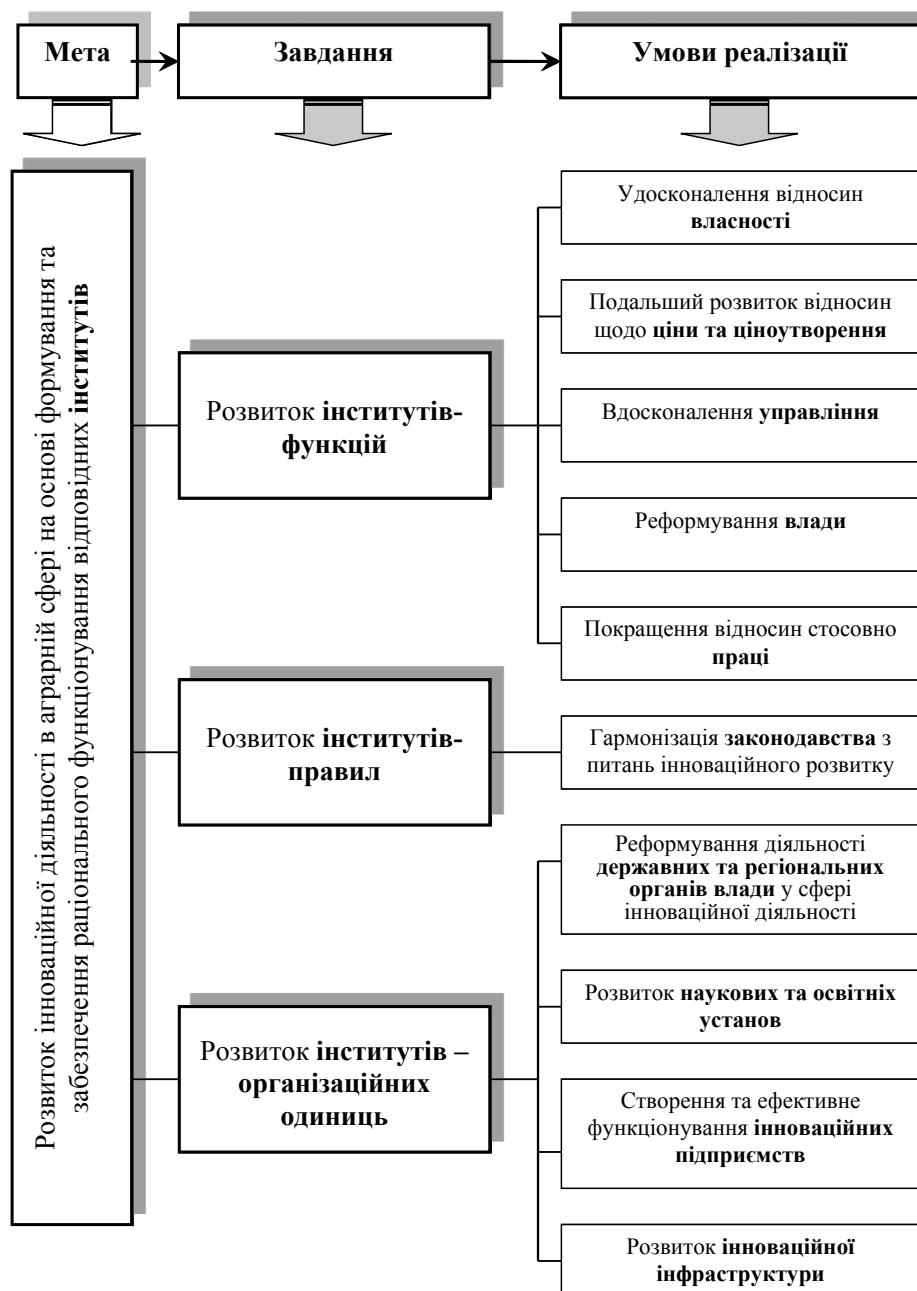

Рис. 5. Мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері у розрізі її інститутів

Сформовано за результатами проведених досліджень

дзян на основі використання резервів та перерозподілу робочих місць; створення додаткових робочих місць шляхом надання дотацій роботодавцям; організація громадських робіт; професійна підготовка та перепідготовка кадрів у відповідності до попиту на робочу силу, сприяння самозайнятості та підприємницької діяльності за рахунок одноразової допомоги.

Подальший розвиток інститутів-правил ґрунтується на забезпеченні гармонізації законодавства з питань інноваційного розвитку, тому що «...неузгодженість законодавства в інноваційній сфері насамперед з корпоративним, інвестиційним, податковим, соціальним законодавством, невідповідність норм підзаконних актів прогресивним нормам чинних законів, ... не забезпечує практичне введення останніх у дію» [9].

Розвиток інститутів-організаційних одиниць включає заходи щодо покращення діяльності державних та регіональних органів влади, наукових та освітніх установ, інноваційних підприємств, а також інноваційної інфраструктури.

Реформування діяльності державних та регіональних органів влади у сфері інновацій передбачає вдосконалення структури державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності в напрямі чіткого розмежування та уникнення дублювання функцій центральних органів виконавчої влади, запровадження принципів одноосібної відповідальності і стабільності системи державного управління у сфері; підвищення кваліфікації державних службовців, діяльність яких пов'язана з формуванням та реалізацією державної інноваційної політики [9].

Розвиток наукових та освітніх установ повинен забезпечувати генерування інновацій у сфері сталого розвитку; забезпечення якості людського життя шляхом створення новітніх корисних винаходів та розробок удосконалення механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок і впровадження їх у виробництво [8].

Створення та ефективне функціонування інноваційних підприємств передбачає «...забезпечення розвитку та оптимізації інноваційної інфраструктури, інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів» [8]; «створення економічних стимулів розвитку наукових парків на базі вищих навчальних закладів, технологічних парків, технополісів та інноваційних структур інших типів» [5].

Для розвитку інноваційної інфраструктури необхідно формування адекватної інфраструктури ринку інновацій, здатної забезпечити оперативний і ефективний трансфер інновацій; а також «...забезпечення розвитку мережі спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, їх ефективної діяльності та розширення прав зазначених установ

на участь у створенні корпоративних інвестиційних фондів» [5].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері – це системна проблема, яка потребує комплексного вирішення. Створення та забезпечення ефективного функціонування відповідних інститутів сприятиме зростанню добробуту нації через підвищення конкурентоспроможності національного виробництва завдяки впровадженню новітніх технологій, застосуванню альтернативних джерел енергії, нових форм організації та управління господарською діяльністю тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Губені Ю. Розвиток інституційного середовища аграрної трансформації / Ю. Губені // Аграрна економіка. – 2010. – Т. 3, № 1-2. – С. 94-99.
2. Державна цільова програма розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки – Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 439 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/439-2008-p>.
3. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Грицаєнко М.І. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
4. Іншаков О.В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів [Електронний ресурс] / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/et/2011_1/4_Insh.pdf.
5. Концепція розвитку національної інноваційної системи – Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>.
6. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК – 2010. – № 7. – С. 132-139.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
8. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні – Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р. № 389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-p>.
9. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» – Схвалено Постановою Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2632-17/>.
10. Рябоконт В.П. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва / В.П. Рябоконт, О.Г. Шпикуляк, В.А. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики – 2015. – № 1. – С. 83-93.
11. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року – Схвалено Розпорядженням Кабінету Міні-

- стрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80/>.
12. Тивончук С.О. Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері / С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, Р.В. Костюк // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 68-75.
 13. Тивончук С.О. Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві / С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, О.В. Шанін // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 69-75.
 14. Федун І.Л. Інституційна платформа підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України / І.Л. Федун // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 79-86.
 15. Ходжсон Дж.М. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж.М. Ходжсон // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. – № 4. – С. 11-30.
 16. Шпикуляк О.Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О.Г. Шпикуляк. – Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 150-157.
 17. Шпикуляк О.Г. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій / О.Г. Шпикуляк, Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 63-68.
 18. Шпикуляк О.Г. Проблеми формування інститутів ринку в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. – 2010. – Вип. 7(3). – С. 516-522.
 19. Шпикуляк О.Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності у формуванні інтелектуального капіталу: теоретичний аспект / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 92-98.